

Džuma na Univerzitetu u Sarajevu – Kratki pregled reakcije medija, političkih stranaka i intelektualaca

Harun Karčić

Sažetak

U drugoj polovini 2016. godine studenti Univerziteta u Sarajevu dali su inicijativu da se ispiti ne zakazuju petkom, za vrijeme džuma-namaza. Senat Univerziteta udovoljio je njihovom zahtjevu; ipak, uslijedile su brojne negativne reakcije nevladinih organizacija, političkih stranaka i pojedinih intelektualaca iz Bosne i Hercegovine.

Ključne riječi: džuma-namaz, vjerske slobode, Bosna, muslimani, sekularizam

Uvod u polemiku o džuma-namazu

Početkom oktobra 2016. godine Studentski parlament Univerziteta u Sarajevu (SPUS) iznio je u javnost, kako se navodi u dopisu koji je upućen medijima, želju mnogih studenata da se pomjere predavanja i ispiti petkom kako bi muslimanski studenti mogli nesmetano obavljati (za njih) obaveznu molitvu – džuma-namaz.¹ Dotadašnja praksa bila je da studenti doslovno biraju između prisustva predavanjima ili ispitima i odlaska na džumu-namaz. Mnogi su, prema tvrdnjama iz Studentskog parlamenta Univerziteta u Sarajevu (SPUS), jednostavno htjeli uskladiti obje obaveze. Jedan od zagovarača studentske inicijative za usklađivanje džuma-namaza

1 “SPUS traži da studenti UNSA budu oslobođeni nastave i ispita u vrijeme džume”, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/spus-trazi-da-studenti-uns-a-budu-oslobodjeni-nastave-i-ispita-u-vrijeme-dzume/161005082>, pristupljeno 22. 1. 2017.

i predavanja i ispita bio je Haris Zahiragić, tadašnji predsjednik SPUS-a. Početkom oktobra u jednoj izjavi medijima Zahiragić je rekao kako studenti osjećaju da su diskriminirani na vjerskoj osnovi zbog trenutne situacije: „Smatramo da se održavanjem nastave i ispita za vrijeme džuma-namaza (koji je vjerska obaveza pripadnika islamske vjeroispovijesti), ugrožavala njihova osnovna ljudska prava i kršili poborjani pozitivno-pravni propisi, jer ti studenti moraju birati između obavljanja vjerske obaveze i obrazovanja (sticanja znanja) zbog kojeg su i upisali fakultet. Dotadašnja praksa je bila da su profesori uglavnom, u vrijeme džuma-namaza, oslobađali obaveze predavanja samo studente islamske vjeroispovijesti, je bila diskriminirajuća prema pripadnicima drugih religija, kao i prema ženama – koji su dužni prisustvovati predavanjima, dok oni koji odu na džuma-namaz nisu dužni nadoknaditi tu nastavu – te su zloupotrebe tog prava bile čest slučaj. S druge strane, pojedini profesori, istina ne veliki broj, nisu vodili računa o tim vjerskim pravima studenata, te su zakazivali čak i ispite za vrijeme džuma-namaza.“² Zahiragić se pozivao na član 9. Evropske konvencije o ljudskim pravima, koja garantuje pravo na slobodu misli, savjesti i vjeroispovijesti te na član 14, koji propisuje zabranu diskriminacije po bilo kojem osnovu.

Prijedlog Zahiragića i ostalih studenata podrazumijevao je davanje studentima pola sata slobodnog vremena tokom petka, svake sedmice, u terminu klanjanja džuma-namaza, kao i nezakazivanje ispitnih rokova ili predavanja u tom terminu. Ipak, takav potez za pojedine je bio jednak narušavanju sekularnog karaktera Bosne i Hercegovine.

Ovaj rad nastoji odgovoriti na pitanje: Kakve su bile reakcije bosanskohercegovačke javnosti na odluku Senata Univerziteta u Sarajevu da se ne zakazuju predavanja i ispitni rokovi petkom, u vrijeme džuma-namaza? Prije daljnje analize, neophodno je definirati sekularizam i iznijeti primjere uređivanja religije i države u svijetu.

O tipologijama sekularizma u svijetu

Među teoretičarima sekularizma širom svijeta (Jose Casanova,³ Charles Taylor,⁴ Peter Berger) ne postoji nijedna unificirana i općeprihvaćena definicija sekularizma. Usto, ne postoji ni međunarodna konvencija koja standardizira definiciju i karakteristike sekularizma, kao ni sekularne države.

Osnovno značenje latinske riječi *saeculum* podrazumijeva sve što ne pripada

2 "Senat UNSA odlučio: Studenti će imati slobodno vrijeme za džumu, misu i druge vjerske obrede", <https://www.klix.ba/vijesti/bih/senat-uns-a-odlucio-studenti-ce-imati-slobodno-vrijeme-za-dzumu-misu-i-druge-vjerske-obrede/161228050>, pristupljeno 22. 1. 2017.

3 J. Casanova, "The Secular and Secularisms", *Social Research*, 76:4 (2009), 1049-1066. Dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/40972201>.

4 Charles Taylor, *A Secular Age* (Belknap Press of Harvard University Press, 2007).

religiji, odnosno bilo kakvu filozofiju koja razvija etiku bez oslanjanja na religiju. Naravno, takva definicija nije dovoljna da se pojasni razlika između Sjedinjenih Američkih Država, bivšeg Sovjetskog Saveza i Francuske – od kojih svako za sebe kaže da je sekularna država, ali uz goleme razlike u implementaciji istog državnog uređenja. Ipak, koncept sekularizma jednostavan je: vjerske grupe ne smiju se uplitati u državna pitanja, a država se ne smije uplitati u vjerska pitanja. Da bi se jedna država mogla smatrati sekularnom, neophodno je da ispuni dva kriterija. Prvi je da njen ustav deklarira vjersku neutralnost, odnosno da nijednu religiju ne proglašava za službenu. Drugi kriterij jeste da sudovi i zakonodavna tijela budu lišeni bilo kakvih institucionalnih veza s religijom. U praksi, situacija je ponekad drugačija i način na koji će jedna država urediti svoj odnos prema religiji oblikovat će ideološka previranja između zagovornika i protivnika uloge religije u državi.⁵

Utjecajni sociolog i teoretičar Peter Berger u svojim djelima razlikuje tri vrste sekularizma.

Američki model. Prvi model sekularizma jeste onaj u Sjedinjenim Američkim Državama. Ta definicija sekularizma podrazumijeva benigno institucionalno razdvajanje religije od državnih struktura bez postojanja animoziteta države prema vjerskim zajednicama. Država sve vjerske zajednice i organizacije tretira jednako, dozvoljava im određen stepen autonomije te pruža ograničenu finansijsku podršku kao i poreske olakšice. Ipak, odvajanje religije od države ne znači da vjera nije prisutna u državi ili u američkom društvu – oba doma Kongresa imaju vjerske službenike koji svakog dana molitvom započinju zasjedanje Kongresa. Isto je i prilikom početka svakog zasjedanja Vrhovnog suda SAD-a, gdje je jedan od sudskih službenika zadužen da molitvom prizove Božiju milost pred početak suđenja. Svjedoci suda u sudskom postupku polažu vjersku zakletvu stavljajući ruku na Bibliju, kao što čine i državni funkcioneri, uključujući i predsjednika SAD-a, a zakletvu završavaju riječima: „Tako mi Bog pomogao“ (*So help me God*).

Francuski model. Drugu vrstu sekularizma, prema Bergeru, karakterizira antivjerska nastrojenost i pokušaj da se potisne utjecaj religije iz javne sfere, što je bio slučaj u Francuskoj nakon revolucije 1789. godine. Francuski koncept državnog uređenja razvio se s anticrkvenim stavom i ciljem da se potisne bilo kakvo javno ispoljavanje vjerskih simbola i djelovanje vjerskih zajednica u državnim strukturama. Istovremeno, francuski zakoni strogo štite ispoljavanje vjere u privatnoj sferi. Ipak, i u Francuskoj, koja često simbolizira rigidno odvajanje religije od države, brojni su primjeri gdje se iz državnog budžeta finansira obnova crkava. Pored toga, u dvije oblasti na istoku zemlje, Alzasu i Loreni, koje su bile dio Njemačke za vrijeme donošenja Zakona o razdvajanju crkve i države iz 1905. godine, u državnim školama odvija se vjerska nastava i niko ne postavlja pitanje ugroženosti sekularizma.

Komunistički model. Treća vrsta sekularizma ne samo da zahtijeva striktno odvajanje religije i države nego je i neprijateljski nastrojena prema religiji. Takav je bio

5 Harun Karčić, "Tipologije sekularizma", *Preporod* (13. januar 2018).

slučaj s bivšim komunističkim državama poput Sovjetskog Saveza i Jugoslavije, a danas se taj model i dalje prakticira u zemljama poput Kine, Sjeverne Koreje i Kube. Pristalice takvog sekularizma ne samo da žele fanatično potisnuti ispoljavanje vjere u javnoj sferi već to žele spriječiti i u privatnom životu. To se praktikuje danas u Kini, gdje su vlasti u autonomnoj i pretežno muslimanskoj pokrajini Xinjiang zabranile ujgurskim muslimanima – preciznije državnim službenicima, studentima i nastavnicima – ramazanski post, dnevni namaz, puštanje brade muškarcima, nošenje mahrame ženama i nadijevanje muslimanskih imena.⁶

O sekularizmu i vjerskim slobodama u Bosni i Hercegovini

Princip odvojenosti države i vjere podrazumijeva autonomiju vjerskih zajednica u odnosu na državu a istovremeno i nezavisnost državnih vlasti u odnosu na vjerske zajednice. Iako državni Ustav i entitetski ustavi izričito ne propisuju princip sekularne države, isti je sadržan u članu 14. Zakona o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica, koji ustanovljava zabranu državne religije.⁷ To, međutim, ne znači da sekularna država ne treba poštovati vjerske slobode svojih građana. Ustav Bosne i Hercegovine, kao i ustavi njenih entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, inkorporirali su brojne međunarodne odredbe o zaštiti ljudskih prava i vjerskih sloboda, čineći ih direktno primjenjivim u državi i dajući im prioritet nad domaćim zakonima.⁸ Naprimjer, članom II/2 Ustava BiH garantovana je direktna primjena prava i sloboda iz Evropske konvencije, dok je članom II/4 garantovano uživanje prava i sloboda iz Međunarodnog ugovora o građanskim i političkim pravima i opcionih protokola (koji sadrže garancije o slobodi ispoljavanja misli, savjesti i vjere). Članom II/2 Ustava FBiH garantovane su osnovne slobode, poput slobode mišljenja, savjesti i uvjerenja, zatim slobode religije, uključujući njeno privatno i javno ispovijedanje.

Državnim Zakonom o slobodi vjere zagwarantirana je sloboda savjesti,⁹ kao i pravni status crkava i vjerskih zajednica. Prema Zakonu, crkve i vjerske zajednice jesu ustanove i organizacije vjernika, zasnovane u skladu s vlastitim propisima, vjerama, tradicijama i praksom. Zakonom je priznat pravni status četiri „tradi-

6 Dylan Reaves, “Peter Berger and the Rise and Fall of the Theory of Secularization”, *Denison Journal of Religion*, 11 (2012), str. 11-19; dostupno i na: <http://digitalcommons.denison.edu/religion/vol11/iss1/3>.

7 Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH (Zakon o slobodi vjere), *Službeni glasnik BiH*, 5/04

8 Ehlimana Memišević, „Savremeno regulisanje slobode religije ili uvjerenja u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji i Crnoj Gori“, u: *Sloboda vjere ili uvjerenja: priručnik* (Sarajevo: Centar za napredne studije, 2015), str. 481.

9 Vidjeti: Zakon o slobodi vjere i pravnom položaju crkava i vjerskih zajednica u BiH (Zakon o slobodi vjere), *Službeni glasnik BiH*, 5/04.

onalne“ vjerske zajednice: Islamske zajednice, Srpske pravoslavne crkve, Katoličke crkve i Jevrejske zajednice. Istim Zakonom, priznatim vjerskim zajednicama zajamčena su mnogobrojna prava, uključujući pravo na okupljanje, obavljanje zajedničkih poslova te prikupljanje sredstava za izgradnju i korištenje vjerskih objekata.

Pitanja od zajedničkog interesa za državu i vjerske zajednice uređuju se međusobnim sporazumima koje zaključuje Predsjedništvo BiH, Vijeće ministara ili vlade entiteta, s jedne, i vjerske zajednice, s druge strane. Za razliku od Katoličke i Pravoslavne crkve u BiH, koje su potpisale sporazum sa državom kako bi zaštitile vjerske slobode svojih vjernika, Islamska zajednica još uvijek nije potpisala sličan sporazum sa državom BiH.

Predsjednik SPUS-a Haris Zahiragić nepostojanje sporazuma sa državom naveo je kao jedan od razloga za pojedinačne inicijative poput njegove: „U sekularnim državama, odnosi države i priznatih vjerskih zajednica, uređuju se ugovorom koji propisuje obaveze države prema tim vjerskim zajednicama. BiH iz političkih razloga nije potpisala ugovor samo s Islamskom zajednicom, dok je sa ostale dvije vjerske zajednice to urađeno. Tim ugovorom bi sva vjerska prava, ne samo za studente, nego za sve pripadnike islamske vjeroispovijesti u državi, bila zagarantovana. Od kada smo preuzeli mandat imamo opravdane zahtjeve studenata za regulisanjem pitanja obavljanja centralne molitve koja je vjerska obaveza, i kao takva ljudsko pravo, međutim, prvo smo željeli dati svoj doprinos novom, revolucionarnom, Zakonu o visokom obrazovanju, pozabaviti se stanjem u studentskim domovima, staviti studente u fokus reformi, fokus razgovora sa Vladom, u punom kapacitetu dobiti propisanu autonomiju u Senatu i ostalim organima Univerziteta, te nakon što smo to uspješno uradili na našu agendu je došao i ovaj opravdan zahtjev velikog broja naših studenata.“¹⁰

Odluka Senata UNSA o džuma-namazu

Nakon polemike koja je trajala nekoliko sedmica, kako u javnosti, tako i u medijima, početkom januara 2017. godine Senat Univerziteta jednoglasno je donio preporuku kojom podržava inicijativu studenata da se u terminima vjerskih obreda studentima Univerziteta u Sarajevu omogućava nesmetano obavljanje vjerskih obaveza, ne samo petkom za vrijeme džuma-namaza nego i vikendima, kada se održavaju neki oblici nastave. Senat Univerziteta u Sarajevu preporučio je tim zaključkom organizacionim jedinicama Univerziteta u Sarajevu da u pripremi akademskog kalendara i drugih dokumenata koji uređuju plan i program, aktiv-

10 “Senat UNSA odlučio: Studenti će imati slobodno vrijeme za džumu, misu i druge vjerske obrede”, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/senat-uns-a-odlucio-studenti-ce-imati-slobodno-vrijeme-za-dzumu-misu-i-druge-vjerske-obrede/161228050>, pristupljeno 22. 1. 2017.

nosti, izvođenje nastave i ispita – vode računa da ne zakazuju akademske obaveze petkom od 11.45 do 13.00 u periodu zimskog računanja vremena odnosno od 12.45 do 14.00 sati u periodu ljetnog računanja vremena. Senat je također preporučio organizacionim jedinicama i nastavnom osoblju da, u slučaju zakazivanja obaveza u danima vikenda, vode računa o terminima centralnih sedmičnih molitvi pripadnika katoličke i pravoslavne vjeroispovijesti, kao i ostalih vjerskih zajednica – te da u tim terminima ne zakazuju akademske obaveze.¹¹

Rektor Univerziteta u Sarajevu Rifat Škrijelj izjavio je: „Preporučuje se da se svi studenti Sarajevskog univerziteta tretiraju na isti način od dekana fakulteta, tako da preporuka Senata Univerziteta koju smo usvojili udovoljava zahtjevu i inicijativi studenata koja je bila pravno utemeljena i poklapa se s našim nastojanjem i poštovanjem svih ljudskih prava, uključujući i prava na vjeroispovijest i prakticiranje vjere u okvirima u kojima je to moguće, a da se ne remeti nastavni proces.“¹² Rektor Škrijelj dodao je da se inicijativa Studentskog parlamenta odnosila samo na studente muslimane, ali da su oni na sjednici Senata UNSA kazali da žele proširiti tu inicijativu i preporuku na sve studente kako ne bi bilo diskriminacije. Dodao je da su bili zadovoljni stavovima studenata koji su iznijeti na sjednici Senata te da su jednoglasno odlučili da udovolje svojim studentima i prilagode svoj način rada kao univerzitet. „Htio bih naglasiti da je i do sada bila takva praksa, da je većina dekana imala razumijevanja za zahtjev većinskog dijela studenata muslimana. I do sada su studenti na većini fakulteta mogli nesmetano odlaziti na džumu, ali ovaj put smo to proširili na sve vjerske konfesije koje studiraju na Sarajevskom univerzitetu sa željom da ne bude diskriminacije, ali da udovoljimo tom zahtjevu mladih ljudi“ – dodao je rektor Škrijelj.¹³

Uzimajući u obzir da je Senat UNSA fakultetima uputio preporuku, a ne obavezujuću instrukciju, da prilagode vrijeme održavanja nastave i ispita tokom džuma-namaza, postavilo se pitanje poštivanja tog akta od strane profesora. Na to je rektor Škrijelj odgovorio: „Ako se dogodi da se ova preporuka ne uvažava, razgovarat ćemo da se to riješi na jedan fleksibilan način. Nismo željeli donijeti krutu odluku koja se mora provoditi. Islamska zajednica nema potpisan sporazum, odnosno država Bosna i Hercegovina nema riješeno to pitanje potpisanim sporazumom. Sporazumom je riješeno s predstavnicima katolika i pravoslavaca, ali ne i s Islamskom zajednicom. Zbog nedostatka tog sporazuma, a iz opreza, mi kao Univerzitet smo to imali u vidu i nismo željeli donijeti odluku koja nije utemeljena u jednom potpisanim sporazumu, ali smo htjeli poštivati i vjerska prava muslimana. Jer to što neko na političkom nivou osporava potpisivanje sporazu-

11 “Senat UNSA odlučio: Studenti će imati slobodno vrijeme za džumu, misu i druge vjerske obrede”, <https://www.klix.ba/vijesti/bih/senat-uns-a-odlucio-studenti-ce-imati-slobodno-vrijeme-za-dzumu-misu-i-druge-vjerske-obrede/161228050>, pristupljeno 22. 1. 2017.

12 “Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik...”, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns-a/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

13 Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik...”, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns-a/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

ma, mi nismo željeli biti dio te politike, već biti dio dijela društva koje poštuje jednakopravnost kao vodilju društva u BiH.“¹⁴

Reakcije na odluku Senata UNSA

Nakon preporuke Senata Univerziteta u Sarajevu da profesori prilagode održavanje nastave i ispita kako se ne bi podudarali s džuma-namazom, uslijedile su reakcije iz raznih sfera bosanskohercegovačkog društva. Većina reakcija na odluku Senata bila je negativna, uključujući i pojedine studentske i nevladine organizacije koje se, barem deklarativno, zalažu za zaštitu ljudskih prava. Suad Beganović, predstavnik studentske asocijacije na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, izjavio je kako je odluka bila nepotrebna, jer su i do tada studenti mogli slobodno praktirati ono što im vjera propisuje. „I do sada u praksi nije bilo nikakvih problema da studenti idu na džumu. Nisu bili sankcionisani zbog toga. Profesori su im to uvažavali. Ne vidim da će ova mjera doprinijeti išemu. Smatram da će to ostati čisto u domenu skupljanja političkih poena. Moramo znati da je Haris Zahiragić i politička činjenica, ne samo studentski predstavnik“, izjavio je Beganović.

Bez izričitog slaganja s odlukom ili kritike na odluku Senata, Sarajevski otvoreni centar, nevladina organizacija koja se bori za zaštitu ljudskih prava i građanskih vrijednosti, izdao je saopštenje u kojem se navodi: „Nadamo se da će u narednom periodu Senat Univerziteta u Sarajevu na isti način pristupiti i velikom broju pritužbi koje su im uputili studenti Univerziteta, a koje se također tiču diskriminacije i govora mržnje, zabranjenih istim pravnim aktima koji su bili osnov i za gore navedeni zaključak; konkretno, članom 9. Europske konvencije o ljudskim pravima, te Zakonom o zabrani diskriminacije BiH, Zakonom o ravnopravnosti spolova BiH, Okvirnim zakonom o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini i Zakonom o visokom obrazovanju Kantona Sarajevo. Naime, u martu 2016. godine, nakon javnih homofobnih, transfobnih i diskriminatornih istupa predsjednika Studentskog parlamenta Univerziteta u Sarajevu Harisa Zahiragića, veliki broj studenata svih fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i Sarajevski otvoreni centar, obratili su se Rektoratu i Senatu Univerziteta u Sarajevu tražeći reakciju na javno kršenje ljudskih prava lezbejki, gej, biseksualnih, transrodnih i interspolnih osoba pod okriljem Univerziteta u Sarajevu. Senat UNSA-e se do danas nije oglasio po ovom pitanju.“¹⁵

Još oštrije od Sarajevskog otvorenog centra reagovao je *Krug 99*, koji okuplja, prema vlastitim navodima, nezavisne bosanskohercegovačke intelektualce. U svom

14 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik...“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

15 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik...“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

saopštenju, predstavnici udruženja *Krug 99* izjavili su da je Senat svojom odlukom o poštivanju prava studenata na džuma-namaz petkom urušio vlastiti autoritet: „Odlukom o neodržavanju predavanja i ispitnih rokova na fakultetima UNSA-e petkom zbog klanjanja džuma-namaza Senat Univerziteta u Sarajevu je pokazao političko sljepilo nesagledivih razmjera. Prije svega na urušavanju autoriteta Univerziteta koji je tako dugo gradio svoj identitet slobodne obrazovne i naučne institucije, neovisne od bilo kakvih vanakademske kriterija i utjecaja. A više od toga na srozavanju njegovog ugleda u međunarodnim okvirima i odnosima sa relevantnim institucijama iste vrste u svijetu. Vjerovati je da se iza ove odluke ne krije pritisak onih snaga koje su takvim postupcima destabilizirali vlastita društva i države, i u kojima su u konačnici doživjeli poraz, namećući ideologije suprotne znanosti i prosvijećenosti, niti da se iza Odluke skriva interes i namjera da se kontinuiranom destrukcijom javnog univerziteta ostvare interesi razvoja privatnih fakulteta i univerziteta. Mimikrijska je podvala pozivanje na konvencije o zaštiti ljudskih prava u obrazloženju ove odluke, kada ta prava nisu ni bila ugrožena ni u jednom registrovanom pojedinačnom slučaju. Naprotiv, ona će biti tek sada povrijeđena za najbrojniju skupinu studenata i nastavnika. Ostaje na nadležnim institucijama da procjene koliko je, i u kojoj mjeri, ovakva odluka u suprotnosti sa Zakonom o radu.“¹⁶

Reagovala je i nekolicina profesora Univerziteta u Sarajevu, poznatih po svojim ljevičarskim stavovima. Profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu Enver Kazaz smatra da je Senat podržao „otvorenu erdoganizaciju FbiH“, odnosno da se time studenti muslimani – privileguju u odnosu na studente drugih vjerskih opredjeljenja. Kazaz je dodao: „Ne samo da je ova odluka suštinski diskriminatorna prema studentima nemuslimanima, već je na ovaj način univerzitetski senat otvoreno udario i na proklamovani sekularizam u državi. U svemu ovome možda je najtragičnije to što se pokazalo da u rukovodstvu univerziteta sjede ljudi koji su mnogo radikalniji čak i od njihovih uzora iz pojedinih političkih partija.“¹⁷ Slične stavove iznio je i Slavo Kukić, profesor s Univerziteta u Mostaru, koji je odluku nazvao „tragičnom“ i dodao: „Svjedočimo tragediji civilizacije u srcu Evrope. Kao što sam i ranije govorio, nemam ništa protiv religije i prava svakog pojedinca da slobodno izražava svoja vjerska ubjeđenja. Međutim, prekidanje rada na fakultetima da bi studenti išli u džamije je nezapamćen udar na sekularno uređenje BiH, kakav do sada nije zabilježen.“¹⁸ Profesor na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu Asim Mujkić opisao je odluku kao „političko izivljavanje“ i dodao da ova „odluka predstavlja sastavni dio ideološkog marša prema institucijama obrazovanja, koje sada obuhvaća od jaslica, odnosno obdaništa pa do visokog školstva, jednu vrstu identitetskog discipliniranja, jer će taj princip sada postati jedan od ideoloških markera na temelju kojega će se

16 ”Mimikrijski karakter odluke Senata UNSA o džuma-namazu”, <http://krug99.ba/krug-99-mimikrijski-karakter-odluke-senata-uns-a-o-dzuma-namazu/>, pristupljeno 22. 1. 2017.

17 ”Islamizacija: Vjera gospodar fakulteta”, <https://www.rtvbn.com/3846857/islamizacija-vjera-gospodar-fakulteta>, pristupljeno 22. 1. 2017.

18 ”Islamizacija: Vjera gospodar fakulteta”, <https://www.rtvbn.com/3846857/islamizacija-vjera-gospodar-fakulteta>, pristupljeno 22. 1. 2017.

neke ljude prozivati, odnosno, na temelju kojega će neko stjecati političku podobnost. Dakle, to je jedan politizirani zakon.¹⁹

U cijelu polemiku o pitanju usklađivanja vjerskog prava na obavljanje džuma-namaza muslimanskih studenata UNSA i održavanja predavanja i ispita uključio se i predsjednik bosanskohercegovačkog entiteta Republika Srpska Milorad Dodik. Dodik je kazao da ga odluka Senata ne iznenađuje, kao što ga nije iznenadila ni nedavna odluka da se na centralnoj proslavi Nove godine u Sarajevu ne toči alkohol: „Ništa tu nije novo, ništa se novo ne dešava. Univerzitet je javna institucija, ali natjerati i dovesti u poziciju nastavu određenim vjerskim obilježavanjima, nije ništa novo. Imamo i situaciju da Parlament prekida s radom u vrijeme islamske molitve i pravi se pauza.“²⁰

Političke stranke Socijaldemokratska partija BiH, Demokratska fronta i Građanski savez izdali su zajedničko saopštenje, u kojem navode kako odluku Senata Univerziteta u Sarajevu smatraju „nasrtajem na sekularizam i princip odvojenosti vjere i države“.²¹ Navedene stranke smatraju da je uvođenje vjerskih obreda u rasporede predavanja i ispita korak ka suspenziji građanskih prava na najvećem javnom univerzitetu u Bosni i Hercegovini: „Ovom se odlukom, naime, nastava faktički zabranjuje petkom poslijepodne. Smatramo isto tako da je Senat ovim pokazao da želi na velika vrata islamske vjerske običaje uvesti kao pravila ponašanja na Univerzitetu u Sarajevu. Sasvim je jasno, naime, da nema drugih molitvi i običaja na koje se računa ovom odlukom. Ovom odlukom Senata, Univerzitet u Sarajevu postaje prvi u Evropi koji vjerske principe uvodi u svoju organizaciju.“

Tri spomenute stranke ističu da „nema nikakve sumnje da ovo nije odluka u korist muslimanskih vjernika među studentima, nego odluka protiv tihe većine studenata koji žele prisustvovati nastavi i normalno studirati bez vjerske stege“.²² Ova odluka, smatraju, nije u korist vjerskih sloboda muslimana, koji u Sarajevu čine dominantnu većinu, nego nasrtaj na prava nemuslimana. „Kao stranke dosljedno i trajno opredijeljene za građansku Bosnu i Hercegovinu, za jednakost svih naših građana na svakom koraku naše zemlje, smatramo da ova odluka samo doprinosi daljnjim podjelama i nejednakostima. Sarajevo, i to ne bilo ko u Sarajevu nego Univerzitet, je ovim putem još jednom pokazalo da nije spremno tamo gdje može i gdje je većina drugima omogućiti ništa od onoga što traži za sebe i za 'svoje' tamo gdje su oni manjina.“²³

19 “Džuma u funkciji identitetskog discipliniranja: Ideološki marš ka institucijama obrazovanja u BiH“, <http://kliker.info/dzuma-u-funkciji-identitetskog-discipliniranja-ideoloski-mars-ka-institucijama-obrazovanja-u-bih/>, pristupljeno 22. 1. 2017.

20 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik....“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

21 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik....“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

22 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik....“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

23 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik....“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

Islamska zajednica je bila jedna od rijetkih, ako ne i jedina institucija, koja je podržala ovaj potez Senata. Sarajevski muftija i fetva-i emin Islamske zajednice Enes ef. Ljevaković izjavio je: „Studenti će sada bez problema i strahova da će biti kažnjeni moći obaviti svoje vjerske obaveze. Ovo je logična i očekivana odluka Senata kojom je ispunjeno ljudsko pravo. Mi im se zahvaljujemo što su prepoznali potrebu sarajevskih studenata.“²⁴

Pozitivni primjeri iz svijeta

Iako se u Bosni i Hercegovini vodila relativno žustra polemika o pitanju usklađivanja predavanja i ispita s obavljanjem džuma-namaza, u nekim zemljama Evrope to ne predstavlja problem niti je predmet javne polemike. Jedan primjer dobre prakse može se pronaći u Statutu Medicinskog fakulteta Univerziteta u Birminghamu. Na toj visokoškolskoj ustanovi, kako se navodi u Statutu, studentima se omogućava da napuste predavanja ili vježbe kako bi obavili džuma-namaz, pod uvjetom da na vrijeme obavijeste profesora ili asistenta. Studentima se, zauzvrat, savjetuje da sjede blizu izlaznih vrata kako bi mogli napustiti predavanje ili vježbe sa što manje buke i ometanja drugih studentata.²⁵

Na zvaničnoj stranici Univerziteta City u Londonu²⁶ navedeno je da se džuma-namaz obavlja u tri termina unutar kampusa. Drugim riječima, Univerzitet City nije dopustio studentima da budu odsutni s predavanja tokom džume, ali im je omogućio tri termina za namaz kako bi svoj raspored mogli uskladiti s barem jednim terminom. Muslimanima su osigurane dvije prostorije za molitvu, jedna za muškarce i druga za žene, dok se džuma-namaz obavlja u velikoj Sali, koja je otvorena za sve koji joj žele prisustvovati.

Na Univerzitetu Oxford džumanamaz se obavlja u univerzitetškoj džamiji, i to u dva termina. Studentima se nude četiri lokacije na kojima mogu obaviti džuma-namaz tako da studenti muslimani uvijek mogu mimo predavanja klanjati džuma-namaz u jednom od dva termina, na četiri ponuđene lokacije unutar univerzitetškog kampusa.

Na Univerzitetu Cambridge udruženje muslimanskih studenata organizira klanjanje džuma-namaza u crkvi Sv. Kolumba. Studenti tokom molitve prekriju crkvene relikvije kako bi im namaz bio ispravan. Džuma obično počinje u 13.15 i završi u 13.45, tako da studenti imaju dovoljno vremena da stignu na popod-

24 „Reakcije / Džuma i studenti: Šta su o odluci Senata UNSA rekli Škrijelj, Rijaset, Dodik....“, <http://www.radiosarajevo.ba/metromahala/teme/senat-uns/249171>, pristupljeno 22. 1. 2017.

25 Hamza Ridžal, „DŽUMA SE KLANJA I NA OXFORDU, HARVARDU, MIT-U, YALEU...“, <HTTP://STAV.BA/DZUMA-SE-KLANJA-I-NA-OXFORDU-HARVARDU-MIT-U-YALEU/>, pristupljeno 22. 1. 2017.

26 Vidjeti zvaničnu internet-stranicu Univerziteta: <https://studenthub.city.ac.uk/student-life/faith-belief-culture/muslim-prayer>.

nevna predavanja. Studentima je na raspolaganju i džamija „Ebu Bekr“ unutar univerzitetskog kampusa, gdje se džuma-namaz klanja u dva termina tokom cijele godine.²⁷

Pored univerziteta, nekoliko evropskih država također je fleksibilno pristupilo spomenutom pitanju. Španija je eklatantan primjer. Naime, u Ugovoru između Španije i Islamske komisije Španije, član 12.3. izričito omogućava muslimanskim učenicima u svim javnim školama da budu odsutni s nastave za vrijeme džuma-namaza, petkom, kao i za vrijeme drugih vjerskih praznika.²⁸ Sličan pristip vidljiv je u Ugovoru između Islamske zajednice i Crne Gore (*Ugovor o uređenju odnosa iz zajedničkog interesa između vlade Crne Gore i Islamske Zajednice u Crnoj Gori*). Član 9. spomenutog ugovora navodi kako su strane saglasne da će zaposlenima kod poslodavca omogućiti, u skladu s aktima poslodavca, mogućnost korištenja odmora u toku radnog vremena radi obavljanja džuma-namaza.²⁹

Umjesto zaključka

Bosna i Hercegovina, kao i ostale bivše komunističke države Jugoistočne i Istočne Evrope, i dalje prolazi kroz tranzicijsku fazu, preciznije kroz tri tranzicije – od komunizma prema demokratiji, od rata prema miru i od nezavisne države prema zemlji članici Evropske unije. Koliko god bilo bitno reformisati državne zakone i približiti ih zakonima Evropske unije, toliko je i bitno prihvatiti najbolju praksu evropskih zemalja o pitanju uređivanja multikonfesionalnih država, proširivanja vjerskih sloboda i razvijanja jednog liberalnog razumijevanja sekularizma.

Cjelokupna polemika o pitanju usklađivanja džuma-namaza s predavanjima i terminima ispita izazvala je žustru i nepotrebnu polemiku. Ono što je na evropskim univerzitetima, barem u većini slučajeva, općeprihvaćeno kao pravo na ispoljavanje vjerskih osjećanja, u Bosni i Hercegovini se pretvorilo u priču o narušavanju sekularizma, islamizaciji države i „erdoganizaciji“ visokoškolskih ustanova. Evidentno je iz izjava predstavnika političkih stranaka i intelektualnih krugova da većina citiranih pojam sekularizma tumači na jedan veoma restriktivan i krajnje marksistički način – sekularizam u kojem vjera nema apsolutno nikakvo mjesto u javnoj sferi, u kojoj je vjera svedena isključivo na privatnu sferu. Ovdje je važno napomenuti da u svijetu ne postoji općeprihvaćena definicija sekularizma i da se taj pojam znatno razlikuje u Evropi i SAD-u. Sjedinjene Američke Države, u kojima novoizabrani predsjednik polaže zakletvu držeći ruku na Bibliji, jesu sekularna država.

27 Dostupno na: <https://studenthub.city.ac.uk/student-life/faith-belief-culture/muslim-prayer>.

28 Vidi član 12. Ugovora: <https://www.religlaw.org/content/religlaw/documents/coagrspstislamic-com1992.htm>.

29 Vidi član 9. Ugovora: http://www.monteislam.com/wp-content/uploads/2012/01/ugovor_sa_islamskom_zajednicom1.pdf.

Također je primjetna tendencija komentatora, analitičara i nevladinih aktivista, kada god je riječ o vjerskim slobodama, da zauzimaju stav s ciljem zaštite države od vjerskih sloboda građana, umjesto da to bude obrnuto. U liberalnim demokratijama, barem prije dolaska na vlast desno orijentiranih stranaka, u većini slučajeva nevladini aktivisti stajali su na strani građana protiv države – i kada je posrijedi zaštita vjerskih sloboda. U ovom slučaju vidimo kako nevladine organizacije poput *Sarajevskog otvorenog centra* ili *Kruga 99* zauzimaju stav protiv vjerskih sloboda i u cilju zaštite državnog sekularizma, koji je, prema njihovom mišljenju, ugrožen. Navedene reakcije iz akademskih krugova, političkih stranaka i nevladinog sektora, ukazuju samo na to da se – i četvrt stoljeća nakon pada komunizma – svijest ljudi o novostečenim vjerskim slobodama malo promijenila. To su slobode koje su garantovane pozitivnim pravnim zakonima i ratifikovanim međunarodnim konvencijama, ali koje građani još nisu naučili da poštuju.